

**ОСОБЕНОСТИ ПРИ ПРЕДСТАВЯНЕТО НА ТЕРМИНОЛОГИЧНИТЕ
ЕДИНИЦИ В МНОГОТОМНИЯ АКАДЕМИЧЕН
*РЕЧНИК НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК***

Сия Колковска

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
sia_btb@yahoo.com

В статията се разглеждат специфичните особености при представянето на терминологичните единици в *Речник на българския език*. Като важна особеност се посочва това, че в Речника се включват не само термини, но и терминологична лексика (глаголи и прилагателни имена). Речникът съдържа разнообразна информация за терминологичните единици, която се обуславя от лексикографските параметри, специфични за неговата микроструктура, и не е характерна за терминологичните речници. Той включва данни за граматичните особености на терминологичните единици, за антонимите на някои термини, за произхода на заетите термини и др.

Ключови думи: термин; лексикография; „Речник на българския език“; терминологични речници

**SPECIFIC FEATURES OF THE DESCRIPTION OF TERMINOLOGICAL
UNITS IN THE MULTI-VOLUME ACADEMIC
*DICTIONARY OF THE BULGARIAN LANGUAGE***

SIA KOLKOVSKA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
sia_btb@yahoo.com

The article discusses the characteristics of the description of terminological units in the *Dictionary of the Bulgarian Language*. An important feature of the Dictionary is that it covers not only terms but also terminological lexis (verbs and adjectives). The Dictionary contains various kinds of information about terminological units as determined by the lexicographic parameters specific to its microstructure, in a way that distinguishes their description from the one adopted in terminological dictionaries. The dictionary entries provide information about the grammatical features of terminological units, the antonyms of some terms, the origin of borrowed terms, among others.

Keywords: terms; lexicography; *Dictionary of the Bulgarian Language*; terminological dictionaries

1. Въведение

Многотомният академичен *Речник на българския език* (РБЕ/РВЕ) е мащабно лексикографско издание, което притежава редица характерни особености, обусловени от жанровата му специфика и от концепцията, на която се основава. В него са включени широк кръг лексикални единици – съвременна и остаряла лексика и фразеология, диалектизми и простонародни думи, терминологична лексика. Място в Речника намират основните термини от различни научни и технически области, като тяхното представяне има някои особености, които не са характерни за отразяването на термините в терминологичните речници.

Целта, която си поставяме тук, е да разгледаме подходите и принципите при подбора на терминологичните единици, включени в РБЕ, и това кои техни особености намират отражение в него в съответствие със спецификата му като голям тълковен речник.

2. Особенности в представянето на терминологичните единици в РБЕ

Разгледаните по-долу две особености на РБЕ се отнасят до лексикографския параметър¹ „обем и състав на словника“, характеризиращ речниковата макроструктура.

2.1. Включване на основните термини от различните научни и технически области

Съгласно с концепцията на РБЕ в него се включват само основните и по-употребими термини от отделните научни и технически области. Според Ръководството за съставяне на Речника „при подбора на специалните термини се има предвид обществената роля на даден термин или друга специална дума [...], както и важността на термина в системата от понятия на дадена наука или отрасъл на техниката“ (Ръководство/Rakovodstvo 1999: 5). Очертаната в Ръководството стратегия за подбора на термините е следната: „От научно-техническата терминология се включват всички термини, които се срещат в учебниците за общообразователните училища, както и термини от научнопопулярната литература. Включват се също така и по-тясно специални думи, които се използват при съставяне на дефиниции на термини. Включват се и специални думи, свързани с производството, селското стопанско, занаятчийските услуги като названия на лица, упражняващи дадена професия, на машини, уреди, части на машини и др.“ (Ръководство/Rakovodstvo 1999: 5). В Ръководството изрично се отбелязва, че тясноспециалната терминология по начало не се дава в Речника освен ако не се среща в произведения на художествената литература или в периодиката.

Поради предназначението на РБЕ да обхваща най-важните термини от широк кръг терминологични области в неговия словник не присъстват редица по-специални термини, чието представяне е задача на терминологичните речници. Например в Речника липсват термините **навъглеродяване** и

накатяване, които са намерили място в *Терминологичния речник по металообработване* (TRM/TRM). Не са включени и термините **полипептиди** и **ензимолиза**, представени в *Терминологичния речник по природни науки* (TRPN/TRPN).

При определянето на термините, които е нужно да намерят място в РБЕ, се следва подход, който е различен от прилагания в терминографията. Подборът на термините се извършва чрез използването на два ресурса. Основен източник за извличане на термините е Терминологичният архив на Секцията за българска лексикология и лексикография, който е част от лексикалната картотека на Секцията, съдържаща около 7 милиона фиша с текстови извадки от различни източници. Терминологичният архив включва термини, употребени в текстове от научната и техническата литература (учебници, монографии, специализирани списания и др.). Всеки фиш съдържа термин в реална употреба с посочен контекст. Освен този традиционен източник за извличането на термини се използват и автоматично генерирани азбучно-честотни списъци на словоформите, регистрирани в Лексикографския електронен архив на Секцията (вж. Благоева, Колковска/Vlagoeva, Kolkovska 2007; Благоева/Vlagoeva 2008; Атанасова/Atanasova 2017). Този електронен архив е създаден за нуждите на работата по РБЕ. Съчетаването на двата подхода – традиционния и корпусно базирания² дава възможност извличането на термините, които трябва да намерят място в РБЕ, да става на обективна основа. Определените за включване в Речника термини биват верифицирани и чрез съпоставка с информацията от съществуващите терминологични речници на българския език.

Някои от включените в РБЕ термини са представени като отделни лексикални единици със самостоятелни речникови статии. Други термини са включени в Речника като отделни терминологични значения. В едни от случаите терминологичните значения присъстват в речниковата статия на общоупотребима дума, срв. например заглавката **реакция**¹, две от значенията на която са съответно общоупотребимо и терминологично: '**1. Действие, което възниква в отговор на външно въздействие или на нечие действие. 6. Хим. Взаимодействие между вещества, при което се получава ново съединение или в тях настъпват химични изменения**'.

Поради това, че РБЕ представя лексика от широк кръг терминологични области, в някои случаи в рамките на една речникова статия присъстват терминологични значения от различни специални сфери. Например терминът **никелин** е представен с две значения, които се отнасят към областите минералогия и електротехника: '**1. Минер. Минерал с високо съдържание на никел, използван като суровина за добиването му. 2. Електр. Сплав от мед, цинк, никел, манган и желязо, използвана в електротехниката за изработване на проводници с високо съпротивление**'. При липсата на семантична връзка между две терминологични значения те се представят според утвър-

дената лексикографска практика – като омоними, срв. **нит**¹ и **нит**² със значения съответно *‘Техн. Късо цилиндрично тяло от мек метал, с което се съединяват плоскости, тръби, части на машини, уреди и под.’* и *‘Физ. Единица мярка за яркост на осветена повърхност, равна на 1 кандела на м²’*.

Речниковите статии, включващи общоупотребимо значение (или значения) редом с терминологично значение, отразяват резултатите от два процеса – терминологизация и детерминологизация, които са характерни за взаимоотношението между общоупотребимата лексика и терминологията. Под терминологизация М. Попова разбира преосмисляне на общоупотребими думи за нуждите на научното знание, поради което те се включват в дадена терминологична система и започват да функционират като термини (Попова/Ророва 1985; 2012: 531).³ Детерминологизацията според М. Попова е преминаване на термина към общоупотребимата лексика, при което той губи терминологичното си значение и получава ново, нетерминологично значение, възникнало чрез семантична деривация (Попова/Ророва 1985; 2012: 531).⁴

Резултат от терминологизация е отразен например в речниковата статия на **нормализация**, която включва като първо общоупотребимото значение *‘1. Възвръщане на нещо към нормалното, обичайното, естественото му състояние’*. Като пето е посочено терминологично значение, възникнало чрез терминологизация: *‘5. Техн. Топлинна обработка на нисковъглеродни или нискосплавни стомани и чугун, които се нагряват до определена температура и се охлаждаат при обикновен въздух, за повишаване якостта, пластичността и жилавостта им’*. Резултат от детерминологизация се илюстрира от речниковата статия на съществителното име **механизъм** с първо терминологично значение *‘1. Техн. Система от подвижно свързани части или елементи, сглобени по начин, който им позволява под действието на приложена сила да извършват определени полезни движения самостоятелно или в състава на машина, мотор или агрегат’* и второ – преносното общоупотребимо значение *‘2. Организирана система от институции, ведомства или длъжностни лица, които изпълняват определени дейности в управлението, планирането на обществения живот, в отбраната и др.’*, възникнало чрез детерминологизация. Детерминологизация се наблюдава и при термина **резонанс**, чието първо значение във физиката е *‘Явление, при което се предизвикват принудителни звукови или механични трептения на дадено тяло под въздействието на външни трептения от друго тяло’*. Чрез неговото преосмисляне се развива вторично преносно значение *‘Следствие, последица, реакция, предизвикани от някакво събитие, действие, обикновено след известно време’*. При термина **магнетизъм** със значение във физиката *‘Съвкупност от явления, обусловени от наличието на магнитни полета около Земята, другите планети и в космическото пространство’* възниква вследствие на детерминологизация преносно значение *‘Привлекателна сила, обаяние, очарование на някого или нещо’*, посочено

като вторично в речниковата му статия. Детерминологизацията води, както се вижда и от посочените примери, до разширяване на семантиката на съответните лексеми.

Представа за посоката на семантично преосмисляне на лексикалната единица (и съответно за типа процес – терминологизация или детерминологизация) – от общоупотребима дума към термин или обратно, дава начинът на подреждане на значенията в речниковата статия. При терминологизацията общоупотребимото значение на думата предхожда вторичното терминологично значение. При детерминологизацията терминологичното значение на термина се посочва преди производното общоупотребимо значение. Трябва да се има предвид, че в някои случаи е трудно да се прецени кое значение – терминологичното или общоупотребимото, е първично поради сложността на процеса на взаимодействие между тези два типа значения.

2.2. Включване на термини и терминологична лексика

М. Попова разграничава два типа специална лексика – термини и терминологична лексика. Според нея термините като названия на специални понятия от научната или техническата област по своята езикова форма са субстантивни езикови единици – съществителни имена, субстантивирани прилагателни, както и причастия, наречия или субстантивни (именни) словосъчетания (Попова/Ророва 2012: 45). Към терминологичната лексика М. Попова отнася всички езикови единици, семантично свързани с даден термин – производните от термина или сродните с него терминоелементи и думи (Попова/Ророва 2012: 51). Тук ще обозначим двата типа лексикални единици с терминологичен статут с названието терминологични единици.

Важна особеност на РБЕ е това, че в словника му влизат както термини (едносъставни или многосъставни), така и единици, отнасящи се към терминологичната лексика: глаголи и прилагателни имена, производни от даден термин – съществително име, или сродни с него, както и някои наречия, образувани от термин. Това отличава съществено РБЕ от повечето тълковни терминологични речници, в които по правило се отразяват само термини.⁵ Както термините, така и терминологичната лексика в Речника са придружени от съответен квалификатор за научната или техническата област, към която се отнасят.

Например освен термина **валец**¹ в РБЕ е включено като терминологична единица и прилагателното име **валцов**, характеризирано с квалификатор *Техн.* и представено с две значения ‘**1.** *За машина — която действа, обработка с валц (валци)*’ (например *валцова машина*) ‘**2.** *Който е обработен на машина с валц*’ (например *валцова стомана*). Редом с термина **сапъор** в РБЕ са включени като терминологични единици и прилагателните имена **сапъорен** и **сапъорски**. Освен термините **адсорбция** и **адсорбиране** е посочен като принадлежащ към терминологичната лексика и глаголят **адсорбирам**.

В Речника присъстват и терминологични лексеми, които са минали страдателни причастия с атрибутивна употреба. Например освен заглавките

сатинирам и **сатиниране** като терминологична единица е включено и адективираното минало страдателно причастие **сатиниран**: *‘Спец. Който е с гладка, лъскава, гланцирана повърхност в резултат на специална обработка’*. Посочват се и някои наречия, производни от терминологични единици. Например наред с терминологичните единици **бравура**, **бравурен** и **бравурност** е включено и наречие **бравурно** с дефиниция: *Муз. Нареч. от бравурен; блестящо, ефектно*.

Следваният в РБЕ принцип при подбора на специалната лексика дава възможност за по-обхватно представяне на срещашите се в научния и техническия език лексеми и съчетания с терминологичен характер, както и за по-прецизно отразяване на словообразователните връзки между терминологичните единици. Стремещт е към (по възможност) изчерпателно представяне на словообразователните гнезда, в които се включват термините, срв. например състава на гнездото с връх термина **никел**: **никел**, **никелов**, **никелирам**, **никелиране**, **никелиран**.

Друга особеност е свързана с начина на представяне на термините – отглаголни съществителни с наставка *-не*, производни от глаголи с терминологичен характер. В тези случаи описателна дефиниция се представя в речниковата статия на глагола, а при отглаголното съществително на *-не* се привежда структурна дефиниция, т.е. дефиниция, чрез която се характеризира производността му, срв. например глагола **месинговам** със значение *‘Метал. Нанасям тънък месингов слой върху повърхността на стоманени изделия, за да се предпазят от корозия’* (със страдателна форма **месинговам се**) и отглаголното съществително **месинговане** с дефиниция *‘Метал. Отгл. същ. от месинговам и от месинговам се’*. В терминологичните речници, в които, както се каза, обикновено не присъстват глаголи, описателна дефиниция се привежда при отглаголното съществително.

В РБЕ се отразяват глаголните названия за двата типа процеси в терминологията: преднамерени процеси, чийто субект целенасочено изразходва усилия, за да въздейства върху обект (който може да се означат и с термина действия) и самоизвършващи се естествени процеси, които се отнасят до протичащи в природата или в човешкия организъм процеси или до произволни процеси в техническата област.⁶ Глаголите, които се отнасят до самоизвършващи се естествени процеси, се представят като отделни заглавки (срв. **вторфявам се** *‘Спец. За растения, водорасли и др. – превръщам се в торф’*) или като подзаглавни думи с елемент *се* в речниковата статия на съответните преходни глаголи. Вторият случай може да се илюстрира с речниковата статия на глагола **разпрашвам**¹ със значение *‘Техн. Правя нещо (твърдо или течено вещество) да стане на фини частици във вид на прах’*. Този глагол се отнася за преднамерен процес (действие). В речниковата му статия е включен като подзаглавна дума непреходният глагол с елемент *се* **разпрашвам се** (св. вид **разпраша се**), който означава самоизвършващ се

естествен процес и има значение *‘Техн. За твърдо или течно вещество – ставам на фини частици във вид на прах’*.

2.3. Описване на значенията на термините, а не на тяхното съдържание

В терминологията е утвърдено разграничението между значение и съдържание на термина, като според М. Попова значението на термина съдържа само най-необходимите, най-съществените признаци 1) за идентифициране на означения обект чрез причисляването му към по-общ (който е по-висш в системната йерархия) и 2) за разграничаването му сред групата от еднородни на него подкласове (Попова/Ророва 2012: 551). Под съдържание на термина се разбира цялата съвкупност от знания за предмета или явления от действителността, станал обект на изучаване в науката (Попова/Ророва 1990: 14). В съдържанието на термина присъстват всички признаци на означения обект – както съществени, така и несъществени (Попова/Ророва 2012: 551).

В *Речник на българския език*, който по жанр е общ тълковен речник, терминологичните единици се описват с техните значения, т.е. с необходимите и достатъчни признаци за идентифицирането им и разграничаването им от други видови термини от същия класификационен ред. Що се отнася до терминологичните речници, в редица случаи информацията в тях се представя по-подробно и речниковите статии включват елементи не само на значението, но и на съдържанието на термините. Тази практика е обяснима с оглед на това, че повечето терминологични речници се разработват от специалисти в отделните области на научното знание и обикновено при лексикографската разработка не се държи сметка за разликата между значение и съдържание на термина. Изключение в това отношение е поредицата от академични терминологични речници, изготвяни в Секцията за българска терминология и терминография към Института за български език по оригинална концепция, създадена от М. Попова. Речниковите статии в тези лексикографски трудове имат модулен характер и значенията на термините са разграничени отчетливо от информацията, която е част от тяхното съдържание.⁷

Във връзка с посочената особеност на РБЕ в редица случаи се наблюдават различия в обема на речниковите статии на определени термини в Речника и в неакадемични терминологични речници. Речниковите статии в РБЕ отразяват значенията на термините, а речниковите статии на съответни термини в терминологични речници често са пространни (понякога включват повече от едно изречение) и съдържат и елементи от тяхното съдържание. Например терминът **окалина** в РБЕ е дефиниран като *‘Метал. Окис, който се образува на повърхността на разтопен метал при охлаждането му’*. В ТРМ/TRM речниковата статия на термина включва по-подробна информация: *‘Продукт от окисляване на метали и сплави, образуващ се на тяхната повърхност при нагряване в окисляващи среди; представлява слой от*

окиси. Химическият състав на окалина зависи от състава на сплавта и температурата на нагриване’.

Същото различие в семантичното описание се наблюдава и в речниковите статии на термина **метонимия** в РБЕ и в *Речника на литературните термини* (РЛТ/RLT). В РБЕ терминът има дефиниция ‘Вид троп, при който въз основа на съществуваща вътрешна връзка между два предмета името на единия означава другия предмет’. Речниковата статия на термина в РЛТ включва и елементи от неговото съдържание: ‘Поетическа тропа, при която названието на един обект се замества от названието на друг, с който първият е свързан чрез асоциация по съседство. Например а) чрез замяна на обекта с негова част, свойство [...]; б) чрез замяна на явлението с негово свойство [...]; в) чрез замяна на един обект с друг’.

Ще разгледаме и някои аспекти в представянето на терминологичните единици в РБЕ, свързани с лексикографските параметри, които са заложили в микроструктурата⁷ на Речника и се отнасят до „съдържанието, композицията и организацията на речниковата статия“ (Попова/Ророва 2017: 120).

2.4. Последователно представяне на синонимните и антонимните отношения на терминологичните единици⁸

В РБЕ синонимите и антонимите на описваните терминологични единици се посочват след лексикографската дефиниция. Те присъстват като заглавни думи и на съответното азбучно място в словника на Речника.

За разлика от общоупотребимата лексика, при която синонимията е показател за богатство на езика и средство за разнообразяване и нюансиране на изказа, при термините синонимията е нежелателно явление. Както е известно, едно от изискванията към идеалния термин е той да няма синоними (Попова/Ророва 2012: 67). При реалната употреба на термините обаче понякога се появяват равнозначни названия на едно и също специално понятие. Синонимните терминологични единици следва да намерят лексикографско отражение. Такава е практиката, която се следва в терминографията⁹, такъв подход е възприет и в РБЕ, срв. например термина **нитриране**, за който в Речника е посочен синоним **азотиране**.

Във връзка с включването в РБЕ и на терминологична лексика се представят и синонимите на глаголите и прилагателните с терминологичен статут. Например при терминологичния глагол **обезвъглеродявам** е посочен синоним **декарбонизирам**, а при глагола **оксидирам** в първото му значение (‘Хим. Осъществявам химически процес на свързване на определено вещество с кислород, създавам окис’) е приведен синоним **окислявам**.

Особеност на РБЕ, която го отличава от повечето терминологични речници, е последователното отразяване на антонимните отношения на терминологичните единици след бележка *Противоп*. Например след дефиницията на термина **редукция** е посочен неговият антоним **окисляване**. При термина **катафореза** със значение ‘Спец. Движение на йони в разтвор към

катода под влияние на протичащ през разтвора електрически ток’ е приведен антоним **анафореза**.

Посочването и на антонимите на терминологичните единици допринася за по-пълното представяне в Речника на лексикалносемантичните отношения в рамките на терминологичната лексика.

2.5. Посочване на ударенията на терминологичните единици

Както всеки общ тълковен речник РБЕ дава информация и за ударенията на речниковите единици, включително и на тези с терминологичен статут. Отбелязват се и случаите на акцентна вариантност, както е например при термините **каучук** и **каучѹк**. Подобна практика е рядка за терминологичните речници с тълковен характер. Изключение прави например *Терминологичният четириеизичен речник по земеделска техника и свързаните с нея области* (ТЧРЗ/ТCHRZT), в който се сочат ударенията на включените термини – думи и словосъчетания. По разбираеми причини ударения на термините се посочват и в *Правописен речник на българската научно-техническа лексика* (ПРБНЛ/PRBHL).

2.6. Подробно представяне на граматичните особености на терминологичните единици

В микроструктурата на РБЕ е заложен морфологичен параметър с множество елементи, който изисква подробно отразяване на граматичните характеристики на описваните речникови единици. Посочват се род при съществителните имена, граматични форми, характерни за различните части на речта, вид и преходност/непреходност при глаголите. При съществителните имена освен плурални форми се привеждат и членни форми при наличие на особеност при образуването им – например при изпадане на гласна при членуването. При термина **изоморфизъм** например са отбелязани членните морфеми *-змѹт* и *-зма*, с което се маркира отпадането на гласната ѹ при неговото членуване.

Посочват се и случаите на дефективност при образуването на форми за число при съществителните имена. Например при термина **катаболизъм** е отбелязана липса на множествено число, а при **изомери** е дадена характеристика *мн., ед. (рядко)*, която насочва към преобладаващата употреба на този термин в множествено число.

Подробното описание на граматичните характеристики на терминологичните единици в РБЕ обуславя неговата полезност като източник на изчерпателна информация за формалноезиковите особености на термините и терминологичната лексика. В този план РБЕ се отличава от терминологичните речници, в които, по наблюденията на М. Попова, граматичните данни обикновено са оскъдни (Попова/Popova 2017: 198).¹⁰ В отделни терминологични речници – например в ТЧРЗТ/ТCHRZT, се сочи родът на включените термини. По-обстойна граматична характеристика на термините се дава в поредицата от тълковни терминологични речници, разработени в Секцията

за българска терминология и терминография, в които освен родовата принадлежност на термините се сочат и форми за множествено число при наличие на особености в тяхното образуване, а също и случаи на дефективност в образуването на плурални форми.

2.7. Отразяване на фонетичните варианти на някои терминологични единици

Поради използването на богат терминологичен архив, който обхваща терминологични издания с широк времеви диапазон, е възможно в РБЕ да се отрази и фонетичната вариантност, наблюдавана при някои терминологични единици.¹¹ Този тип вариантност е свързана с колебанията в звуковата форма на отделни термини (предимно заемки) в процеса на тяхната поява и постепенно утвърждаване в езика. В съответствие с концепцията на Речника регистрираните фонетични варианти се сочат в справочния отдел на речниковите статии след бележка *Друга форма*. Например при терминологичните единици **сатинирам** и **сатиниране** като други форми са посочени съответно **сатенирам** и **сатениране**. При термина **сапър** е приведена друга форма **сапер**, за която е отбелязано, че е остаряла. При термина **магнетизъм** е посочен фонетичен вариант **магнитизъм**, а при **окуляр** е отбелязан фонетичен вариант **окуляр**.

2.8. Посочване на произхода на заетите терминологични единици

Във връзка с характерния за микроструктурата на РБЕ етимологичен параметър в речниковите статии на заетите термини се сочи техният произход. Така например при термина **оксид** е отбелязан произход от френското *oxide*, при **окалина** – от руското *окалина*, при **дифракция** – от латинското *diffractio*. Обикновено се сочи произходът на термините – съществителни имена, тъй като значителна част от терминологичната лексика включва производни от тях и съответно образувани на домашна почва глаголи и прилагателни имена. В някои случаи заети са терминологичните глаголи, поради което техните речникови статии включват информация за произход. Например при глагола **дебаркирам** с първо значение *‘Воен. За военни части, войска – слизам от кораб на брега, за да предприема военни действия; правя десант’* е посочен произход от френската лексема *débarquer* през немското *debarkieren*.

Чрез привеждането в РБЕ на етимологични данни за терминологичните единици се постига по-голяма пълнота в представянето на техните особености. Отбелязването на произход на термините е рядко срещана практика в терминологичните речници. Такъв тип информация се дава например в ТЧРЗТ.

2.9. Посочване на най-стария книжовен източник, в който са употребени някои термини

Отбелязването в РБЕ на най-стария книжовен източник, в който е регистрирана употреба на някои термини, е свързано с използването при работата

върху него на богат архив (традиционен и електронен) с текстове от възрожденския период, в който може да се открият примери за първото срещане на определени лексикални единици в писмени източници. Необходимо е уговорката, че посочването на тази информация има ориентиран характер и е свързано с известна условност, тъй като се отбелязва този най-стар източник сред използваните материали, който е известен на съставителите на Речника (Ръководство/ *Rakovodstvo* 1999: 44).

Данните за най-стар книжовен източник се сочат в справочния отдел на речниковата статия на съответните термини. Така например от справочния отдел на речниковата статия на термина **гальваноластика** (със значение ‘*Техн. Получаване на точни метални копия на релефни предмети чрез електролиза*’) научаваме, че по всяка вероятност за първи път този термин е употребен през 1872 г. в преводния труд на Й. Груев „Физика за главни училища“.

Отбелязването в РБЕ на най-стария книжовен източник, в който се срещат някои термини, е оригинална лексикографска практика. Тя има известен аналог в изведения от М. Попова регистрационен параметър, срещан в някои терминологични речници, който е свързан с определяне на датата на регистрация на даден термин (Попова/Ророва 2017: 126).

2.10. Посочване на примери за употребата на терминологичните единици в контекст

Известно е, че значенията на термините са строго обусловени от съдържанието на съответните понятия, за чието назоваване са възникнали. Поради това те са независими от контекста. Във връзка с това в терминологичните речници не се дават примери за употребата на специалните названия в текстове. Практиката, следвана в РБЕ в това отношение, е различна. Жанровата специфика на този труд като общ тълковен речник обуславя необходимостта от илюстративен материал, с който да се покаже реалната употреба на речниковите единици в него (включително и на термините).

В някои терминологични речници илюстративен параметър присъства, но прилагането му има друга цел: сочените примери в речниковите статии на термините „се отнасят за признаци, за конкретни състояния или прояви на обекта, означен с термина/терминологичната единица, която е заглавка на статията“ (Попова/Ророва 2017: 124).

3. Заключение

Лексикографската практика при представянето на терминологичните единици в многотомния академичен *Речник на българския език* съдържа редица особености и се различава от начина на тяхното отразяване в терминологичните речници. Специфика се отбелязва при подбора на специалната лексика, включвана в РБЕ. Като голям тълковен речник той обхваща основната терминология от широк кръг научни и технически области и не отразява тясноспециални термини. Особеност на РБЕ, която го отличава съществено

от терминологичните речници, е и това, че място в него намират както термини (съществителни имена и субстантивни словосъчетания), така и терминологична лексика (глаголи, прилагателни имена, в редки случаи също наречия).

Жанровата специфика на РБЕ предполага наличието на характерни за микроструктурата му лексикографски параметри, което определя включването на различни типове информация (акцентна, граматическа, етимологична и др.) за терминологичните единици, каквато обикновено не присъства в специалните речници. Във връзка с това Речникът е източник на комплексни и изчерпателни сведения за основните терминологични единици в български език. Предоставен е свободен достъп до онлайн версията на РБЕ в интернет (на адрес <https://ibl.bas.bg/rbe/>), което значително улеснява правенето на справки за значенията и употребата на термините и терминологичната лексика в българския език.

Благодарности

Публикацията е подготвена в рамките на Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Според Ю. Караулов лексикографският параметър е минимална единица езикова информация, която се представя в речниците и чрез която може да се извърши класификация на лексикографската информация (Караулов/Karaulov 1981: 44, цит. по Благоева/Blagoeva 2022: 232).

² За съчетаването на традиционния и корпусно базирания подход при изграждане на словника на РБЕ вж. Георгиева, Атанасова/Georgieva, Atanasova 2017.

³ Процесите на терминологизация в българския език са изследвани от Е. Петкова (Петкова/Petkova 2009).

⁴ Процесите на детерминологизация при най-новата българска лексика са изследвани от С. Колковска и Д. Благоева (Колковска/Kolkovska 2017; Колковска, Благоева/Kolkovska, Blagoeva 2017).

⁵ М. Попова отбелязва, че някои терминологични речници включват и терминологична лексика – терминоелементи и думи, чиято словообразователна основа е термин (например глаголи) (Попова/Порова 2017: 139), но не сочи примери за такива лексикографски трудове.

⁶ За разграничението между двата типа названия на процеси в терминологията – названия на преднамерени процеси и названия на самоизвършващи се естествени процеси вж. Колковска/Kolkovska 2011: 189.

⁷ Концепцията, на която се основава поредицата от академични терминологични речници на Секцията за българска терминология и терминография, е коментирана от Кр. Симеонова (Симеонова/Simeonova 2017).

⁸ Според М. Попова лексикографският параметър, отнасящ се до посочване на синонимите на термините, е свързан както с речниковата микроструктура (поради това, че те се сочат в речниковата статия), така и с макроструктурата (поради това,

че синонимите се привеждат и като заглавки на съответното азбучно място) (Попова 2017: 150). Може да се добави, че същата особеност е характерна и за параметъра, свързан с отразяване на антонимите на терминологичните единици.

⁹ Например синонимията при термините се отразява много последователно в поредицата от терминологични речници, разработени в Секцията за българска терминология и терминография.

¹⁰ Изключение прави *Правописен речник на българската научно-техническа лексика* (ПРБНЛ/PRBHL), който поради своя жанр предполага посочване на някои граматични характеристики на речниковите единици.

¹¹ За фонетичната вариантност при термините вж. Попова/Popova 2012: 598; Симеонова/Simeonova 2022: 116.

ИЗТОЧНИЦИ / SOURCES

- ПРБНЛ: Попова, М, Кр. Кабакчиев, Л. Манолова, А. Матеева, Б. Мудрова, А. Христова, Б. Попов. *Правописен речник на българската научно-техническа лексика*. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 2001. (PRBNL: Popova, M, Kr. Kabakchiev, L. Manolova, A. Mateeva, B. Mudrova, A. Hristova, B. Popov. *Pravopisen rechnik na balgarskata nauchno-tehnicheska leksika*. Sofia, AI “Prof. Marin Drinov”, 2001.)
- РБЕ: *Речник на българския език*. Т. 1–16. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов, Институт за български език, 2001–2023. <<http://ibl.bas.bg/rbe/>> [07.02.2023]. (RBE: *Rechnik na balgarskiya ezik*. Т. 1–16. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. M Marin Drinov”, Institut za balgarski ezik, 2001–2023. <<http://ibl.bas.bg/rbe/>> [07.02.2023].)
- РЛТ: *Беров, Т. Речник на литературните термини*. Варна, Зограф, 2000. (RLT: *Berov, T. Rechnik na literaturnite termini*. Varna, Zograf, 2000.)
- ТРМ: *Тошев, И., В. Петрова, Н. Лолов, Н. Тодоров, Зл. Македонски. Терминологичен речник по металообработване*. София, Техника, 1990. (TRM: *Toshev, I., V. Petrova, N. Lolov, N. Todorov, Zl. Makedonski. Terminologichen rechnik po metaloobrabotvane*. Sofia, Tehnika, 1990.)
- ТРПН: *Попова, М., С. Колковска, Г. Дюлгерова, А. Христова, Е. Петкова. Терминологичен речник по природна науки*. София, Наука и изкуство, 2006. (TRPN: *Popova, M., S. Kolkovska, G. Dyulgerova, A. Hristova, E. Petkova. Terminologichen rechnik po prirodna nauki*. Sofia, Nauka i izkustvo, 2006.)
- ТЧРЗТ: *Терминологичен четириезичен (български, немски, английски и руски) речник по земеделска техника и свързаните с нея области*. Русе, Издателски център при Русенския университет „Ангел Кънчев“, 2015. (TChRZT: *Terminologichen chetiriezichen (balgarski, nemski, angliyski i ruski) rechnik po zemedelska tehnika i svarzanite s neya oblasti*. Ruse, Izdatelski tsentar pri Rusenskiya universitet “Angel Kanchev”, 2015.)

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасова 2017: *Атанасова, А. Корпусният подход в лексикографията (с оглед на приложението му при изработването на Речника на българския език)*. – In: B. Niševa, K. Skwarska, D. Blažek (eds.). *Moderni slovanská leksikografie*. Praha, Slovanský ústav AV ČR, s. 142–158.

- Благодеева 2008: *Благодеева, Д.* Проблеми при изграждането на електронен корпус за лексикографски цели. – In: *Lexikografie v kontextu informační společnosti*. Praha, ÚJČ AV ČR, v. v. i., s. 169–179.
- Благодеева 2022: *Благодеева, Д.* Из историята на българската лексикография („Български тълковен речник“ от Стефан Младенов). – В: *Современное развитие славянской лексикологии и лексикографии*. Москва, Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, с. 230–243.
- Благодеева, Колковска 2007: *Благодеева, Д., С. Колковска.* Електронен корпус за целите на *Речник на българския език* – състояние и перспективи. – В: Л. Крумова-Цветкова, С. Павлова, М. Чоролеева (ред.). *Лексикологията и лексикографията в съвременния свят*. Велико Търново, ИК Знак’94, с. 277–286.
- Георгиева, Атанасова 2021: *Георгиева, Цв., А. Атанасова.* Многотомният речник на българския език в светлината на съвременните методи и подходи. – В: *Лексикографията и лексикологията у светлу актуелних проблема*. Београд, Институт за српски језик САНУ, с. 155–173.
- Караулов 1981: *Караулов, Ю. Н.* Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. Москва, Наука.
- Колковска 2011: *Колковска, С.* Семантика и мотивираност на термините за процеси в съвременния български книжовен език. – В: *Студии по лексикология*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 173–232.
- Колковска 2017: *Колковска, С.* Детерминологизацията като източник на нови значения в българския език. – *Български език*, № 3, с. 8–18.
- Колковска, Благодеева 2017: *Колковска, С., Д. Благодеева.* Детерминологизацията и нейната роля в неологизационните процеси в съвременния българския език (в съпоставка с полски). – В: *Българско-полски студии*. София, Авангард Прима, с. 60–90.
- Петкова 2009: *Петкова, Е.* Терминологизацията в съвременния български книжовен език. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София.
- Попова 1985: *Попова, М.* Към въпроса за взаимоотношението между терминологичната и общоупотребимата книжовна лексика. – В: *Славистичен сборник*. София, Издателство на БАН, с. 42–48.
- Попова 1990: *Попова, М.* Типология на терминологичната номинация. София, Издателство на БАН.
- Попова 2012: *Попова, М.* Теория на терминологията. Велико Търново, ИК Знак’94.
- Попова 2017: *Попова, М.* Приложно терминознание. София, Авангард Прима.
- Ръководство 1999: *Генадиева, З., К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова.* Ръководство за съставяне на Речник на българския език. Л. Андрейчин (ред.). Допълнено и преработено издание. София, Българска академия на науките, Институт за български език (ръкопис).
- Симеонова 2017: *Симеонова, Кр.* За някои проблеми пред българската терминологична лексикография, свързани със специфичните особености при лексикографското представяне на термините в терминологичен речник. – В: *Българистични четения – Сегед 2017*. Szeged, JATEPress, с. 255–263.
- Симеонова 2022: *Симеонова, Кр.* Към въпроса за вариантността в терминологията. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

REFERENCES

- Atanasova 2017: *Atanasova, A.* Korpusniyat podhod v leksikografiyata (s oglead na prilozhenieto mu pri izrabotvaneto na Rechnika na balgarskia ezik). – In: B. Niševa, K. Skwarska, D. Blažek (eds.). *Moderní slovanská leksikografie*. Praha, Slovanský ústav AV ČR, s. 142–158.
- Blagoeva, Kolkovska 2007: *Blagoeva, D., S. Kolkovska.* Elektronen korpus za tselite na *Rechnik na balgarskia ezik* – sastoyanie i perspektivi. – In: L. Krumova-Tsvetkova, S. Pavlova, M. Choroleeva (red.). *Leksikologiyata i leksikografiyata v savremenniya svyat*. Veliko Tarnovo, IK Znak'94, s. 277–286.
- Blagoeva 2008: *Blagoeva, D.* Problemi pri izgrazhdaneto na elektronen korpus za leksikografski tseli. – In: *Lexikografie v kontextu informačni společnosti*. Praha, ÚJČ AV ČR, v. v. i., s. 169–179.
- Blagoeva 2022: *Blagoeva, D.* Iz istoriyata na balgarskata leksikografiya (“Balgarski talkoven rechnik” ot Stefan Mladenov). – In: *Sovremennoe razvitie slavyanskoy leksikologii i leksikografii*. Moskva, Institut russkogo yazyka im. V. V. Vinogradova RAN, s. 230–243.
- Georgieva, Atanasova 2021: *Georgieva, Tsv., A. Atanasova.* Mnogotomniyat rechnik na balgarskia ezik v svetlinata na savremennite metodi i podhodi. – In: *Leksikografija i leksikologija u svetlu aktuelnih problema*. Beograd, Institut za srpski jezik SANU, s. 155–173.
- Karaulov 1981: *Karaulov, Ju. N.* Lingvisticheskoe konstruirovanie i tezaurus literaturnogo yazyka. Moskva, Nauka.
- Kolkovska 2011: *Kolkovska, S.* Semantika i motiviranost na terminite za protsesi v savremenniya balgarski knizhoven ezik. – In: *Studii po leksikologiya*. Sofia, Aade-michno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, s. 173–232.
- Kolkovska 2017: *Kolkovska, S.* Determinologizatsiyata kato iztochnik na novi znacheniya v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, N 3, s. 8–18.
- Kolkovska, Blagoeva 2017: *Kolkovska, S., D. Blagoeva.* Determinologizatsiyata i neynata rolya v neologizatsionnite protsesi v savremenniya balgarskia ezik (v sapostavka s polski). – In: *Balgarsko-polski studii*. Sofia, Avangard Prima, s. 60–90.
- Petkova 2009: *Petkova, E.* Terminologizatsiyata v savremenniya balgarski knizhoven ezik. Avtoreferat na disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen “doktor”. Sofia.
- Popova 1985: *Popova, M.* Kam vaprosa za vzaimootnoshenieto mezhdru terminologichnata i obshtoupotrebimata knizhovna leksika. – In: *Slavistichen sbornik*. Sofia, Izdatelstvo na BAN, s. 42–48.
- Popova 1990: *Popova, M.* Tipologiya na terminologichnata nominatsiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Popova 2012: *Popova, M.* Teoriya na terminologiyata. Veliko Tarnovo, IK Znak'94.
- Popova 2017: *Popova, M.* Prilozhno terminoznanie. Sofia, Avangard Prima.
- Rakovodstvo 1999: *Genadieva, Z., K. Nicheva, S. Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova.* Rakovodstvo za sastavyane na Rechnik na balgarskia ezik. L. Andreychin (ed.). Dopalнено i preraboteno izdanie. Sofia, Balgarska akademiya na naukite, Institut za balgarski ezik (rakopis).

Simeonova 2017: *Simeonova, Kr.* Za nyakoi problemi pred balgarskata terminologichna leksikografiya, svarzani sas spetsifichnite osobenosti pri leksikografskoto predstavayane na terminite v terminologichen rechnik. – In: *Balgaristichni cheteniya – Seged 2017*. Szeged, JATEPress, s. 255–263.

Simeonova 2022: *Simeonova, Kr.* Kam vaprosa za variantnostta v terminologiyata. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.

✉ Проф. д-р Сия Колковска

Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българска академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Prof. Sia Kolkovska, PhD

Department of Bulgarian Lexicology and Lexicography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria